

לניסא רבא כרבי חנינא בן דוסא, ע"ש. ובשבת (ג,ג): 'כמה גרוע אדם זה שנשתנו עליו סדרי בראשית' – הרי אדרבה, לאדם גרוע שהיו הרבה מקטרגים נגדו למעלה ולא יכול לעזור דרך טבע להשפיעו ריוח, הוצרך לעשות ניסא רבא שהוא למעלה מהנהגת הטבע המסורה למנהיגי הטבע, ואין כח המקטרגים מגיע לשם.

ובשבת (ל,א): אל ירד למקום סכנה שיעשו לו נס. והיינו, לדבר סכנה ברורה, דמהיכי תיתי יסמוך על נס רק לחשש סכנה (?). אפשר שחסרות כאן כמה מלים, ואע"פ שאפשר שניצול, זה נקרא נס למי שהשגחת השי"ת עליו ואינו מסור למקרה, כל הצלה קרוי נס מנסים נסתרים.

וגם על זה מנכין מזכיותיו (שבת שם). ועל כן אין לאדם לבקש מהשי"ת אלא ההכרחי לקיום הגוף, שזה הכרח לנברא, דמאן דיהיב חיי ע"כ יהיב מזוני (כמ"ש תענית ח).

ומה שאמרו בשבת (כה סע"ב) 'איזהו עשיר', ופרש"י: נפ"מ למטרך להדורי אמלתא, ובנידה (עא סע"ב): מה יעשה ויעשיר, יבקש רחמים וכו', ובבבא-בתרא (כה,ב) הרוצה להעשיר יצפין, – היינו למי שמכיר בנפשו שהוא צריך זה לעבודת השי"ת שיוכל לעבדו עי"ז בהרחבת הלב יותר, וכמו שאמרו (בברכות נ"ג), 'שלשה דברים מרחיבין דעתו של אדם...' – ומה שחכמים קוראים 'דעת', הוא הדעת אותו ית', שאנו מבקשים על זה בברכת אתה חונן, ושעל זה אמרו 'דדא קני – מה חסר', ודעת זה מתרחב על ידי הרחבת גופניות בדירה נאה וכלים נאים, ומי שמתכוין לכך ויודע בעצמו דצריך לכך לשם שמים ולא יטנו העושר מעבודתו ית', דעל כן אמר שלמה המלך ע"ה: ריש ועושר אל תתן לי... פן... ונאמר: 'וכסף הרבית...' וכמ"ש בברכות לב רע"א יכול לבקש ובוה אין מנכין מזכיותיו, אדרבא מוסיפין גם זה על זכותיו, כיון שהשתדלותו בעושר הוא גם כן זכות לשם שמים, וכן יוכל להכניס עצמו גם כן למקום סכנה כשכוונתו לשמים, ועל זה נאמר ואהבת... בכל נפשך – שצריך למסור נפשו לעבודת השי"ת ולא על מנת לעשות לו נס, דאז אין עושיך, רק כשמוטר נפשו באמת די שיהיה המסירות-נפש בלב ולא בפועל ואז השי"ת מצילו בפועל...'

(דברי סופרים לר"צ הכהן מלובלין ח)

דף קז

'... רבין אחי, דיילי דיילך ודיילך דיילי. נהוג בני מצרא...'. יש מפרשים (ראב"ד; פסקי הרי"ד): האילן הנטוע בתוך שלי, אף על פי שפירותיו שלי מן הדין, אך כיון שנהגו בני המיצר ללכת אחר נופו – שלך הוא כי נופו נוטה אליך. וכן פירות אילנך הנוטים לשטחי – שלי הם כפי המנהג. ויש מפרשים (ר"ח ורבנו משולם. עתוס' רא"ש) 'שלי שלך...' – אין אנו מקפידין זה על זה, מכל מקום בני המיצר דעלמא נהגו... (וע"ע חכמת מנוח).

'אסור לו לאדם שיעמוד על שדה חבירו בשעה שעומדת בקמותיה'. הרמב"ם השמיט הלכה זו. שלשיטתו (ע' מגיד משנה שכנים ב,טז). ובתשובת הרמב"ם לחכמי לונגיל (פריימן רס) המובאת במגדל עוז, אין זו אלא ממידת חסידות ולא מן הדין.

והראב"ד שם השיגו, והצריך גדר גבוהה ד' אמות בגינה. וכן הרי"ף, הרא"ש והשו"ע (ח"מ שעה, ה) הביאו מימרא זו להלכה, כלשונה: 'אסור...'. וכן בראשונים ריש ב"ב. וע"ש בחזו"א.

אפשר אולי שהרמב"ם הולך לשיטתו, לענין שטיחת אבידה בפני האורחים (בהלכות גזילה ואבידה יג,יא), השמיט הטעם המובא

בגמרא משום עינא בישא, ונקט רק הטעם שמא תגנב. שמצד הטעם השני אין נזק ממשי לשיטתו. ובלא"ה יש לפרש שהשמיט לפי שתלוי במנהג המקום, אם מקפידים על כגון דא, וכדין כפיה לבנות מחיצה בין גינות, שתלוי במנהגי המקום – ב"ב ד. ובמאירי משמע שעיקר הטעם שמא מתוך שתשלוט עין הרע בשדה, בא זה המסתכל לידי ריגון הבריות. ולפי"ז אין הענין משום הרחקת נזיקין (וע' קהלות יעקב ב"ק מה – בדין מוזיק על ידי סגולה) אלא משום הרחקת לזות שפתיים.

'שיהא ביתך סמוך לבית הכנסת' – כדי שתוכל למהר ולהיות מעשרה הראשונים ששכרם מרובה (תורת חיים).

'שלא תמצא אשתך ספק נדה בשעת ביאתך מן הדרך'. רש"י בסנהדרין (קג). פרש' ספק נדה' בדוקא, לפי שקשה לו זאת יותר מלמצאה נדה ודאית, שעל ספק הוא מיצר ויצרו תוקפו ואומר טהורה היא, ועל חנם אני מונע. ויש מפרשים בדומה לזה: שלא יבוא לסמוך על היתר מפוקפק להקל (ע' תור"פ ותור"ש, מהרש"ל, ריעב"ק, אמרי בינה לר"ש גארמיוזאן, ועוד. וע' במש"כ בסנהדרין שם ובמובא בערכין ח מהגר"ח שמואלביץ).

'אבל בית הכנסת לא, ורבי יוחנן לטעמיה דאמר שכר פסיעות יש'. אין הכוונה רק לומר שאין זו מעלה לגור בקרבת בית הכנסת, אלא יש עדיפות בהליכה לבית הכנסת המרוחק, כמו שמשמע במעשה דרבי יוחנן והאלמנה (בסוטה כב). – כדי שיטריח אדם את עצמו במצוה לקבל שכר יותר (רש"י שם. ויש לכוין בזה לשונו הזהב בקדושין מא. ד"ה מצוה בו). ומכאן כתב המגן-אברהם (צ סקכ"ב) שכשיש שני בתי כנסת בעיר, מצוה לילך לרחוק (והביאו במשנ"ב שם סקל"ז, ע"ש).

[ונראה שרב סובר שמעלת ההליכה והטירחה למצוה היא רק כשהיא נצרכת אבל אם דר בקרוב אין נחשב טורח מצוה כשהולך לרחוק כיון שמיותר הדבר. ולדעת ריו"ח גם בזה יש מעלה כי סוף סוף עוסק בהכנה למצוה במשך כל זמן הליכתו]. עוד על טורח מצוה – ע' רמב"ן פרשת נח ז, ח-ט; אור החיים חיי-שרה כד, יח; משפטים כא, ד; משנ"ב תס, ז.

'שתהא יציאתך מן העולם כביאתך לעולם, מה ביאתך לעולם בלא חטא אף יציאתך מן העולם בלא חטא'. רצה לומר: רגע היציאה, וכמ"ש: 'עד יום מותו... אם ישוב מיד תקבלו', כי מאחר שלידתו טוב וסופו טוב אין לחוש לאמצע, דבודאי כולו טוב. והעיקר הסוף כי כל דבר הולך על שם סופו ותכליתו. וסוף מעשה במחשבה תחילה' (ליקוטי מאמרים לר"צ הכהן עמ' 219).

וראה במי השילוח (בראשית ד"ה ואם): 'כי לא ניתן זמן לאדם לשוב להשי"י רק בעודנו בחיים, ואז אינו נקבע החטא ויוכל לשוב אבל 'לפתח' – היינו, כשאפס כח חיות האדם, אז 'החטא רובץ' ולא יוכל לקום... כי בהדעה שהאדם הולך מעולם-הזה, בזאת הדעה נשאר לעולם'.

ועוד איתא בספרים (ע' צדקת הצדיק רה ועוד) שבזמן המות מתגבר קטרוג החטא. וזהו 'אין מיתה בלא חטא'. וא"כ, זוהי הברכה המיוחדת שתהא היציאה נקיה בלא חטא.

– 'כל הענפים הרוחניים היוצאים ממקורם, הם יוצאים (רצוא) ושוב. כלומר הענפים מתפשטים מהמקור וחוזרים למקורם, שוב יוצאים וחוזרים. כן חוזרים חלילה עד עת לכל חפץ ורצון הממציאם ברוך הוא, שיחזרו למקורם ושם ינוחו. והוא בספירת 'בינה' כמו שכתבו המקובלים, שעל כן נקראת בינה – 'תשובה' ששם ישוּבו החיות, כי מבטן בינה יצאו הקצוות וכל המשתלשל מהם. והנה ראוי להנבואים להיות מעשיהם טובים ולא יפגמו בענפים כדי שיחזרו למקורם כמו שיצאו, על

דרך שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קנב:) בנשמה: תנה לו כאשר נתנה לך. ו'ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך' – שתהיה יציאתך כביאתך. על כן צריך האדם לעשות תשובה ולנקות הפגם מהענפים קודם שיחזור למקורם, ואם ח"ו חוזרים הענפים למקור פגומים, אז נתקרב הפגם להמקור ואז תשובתו קשה (של"ה מסכת חולין קלח).

(ע"ב) 'עבד מאי דעבד'. פירש בערוך שנטע אילנות על הקברים והשביעם שלא יוציאו פרח אלא אותם שנטועים על אותם שמתו בזמנם (מובא בתורא"ש).

'תשעין ותשעה בעין רעה' –

'הלא פשוט כי לא העין היא הממיתה. העין אינה אלא צנור המוביל את הארס – הרע אשר בקרב האדם, לחוץ. כי רק הרע אשר בקרבו הוא הממית. אדם רע, בהבטת עין דרך עברו לבד – מיד הוא ממית. גם מיתות החמורות שהחולה מפרפר ביסורים הכי גדולים – הכל בא בגרמת עין רעה של האדם. כל כך יש במציאות הרע אשר בקרב האדם.

והנה זה פשוט, שעין רעה – לא דוקא בהבטת עין שלו הוא ממית. אדם רע כשהוא עובר, כל המקום מתמלא רע, מארס הוא את כל הסביבה, מביא מיתה לעולם, עד ש'תשעים ותשע בעין רעה'. כל שדות-הקברות התחוללו מעין רעה. סוד מות כזה הוא הרע.

ואם כן אפוא הרי פשוט ומובן שהחלל הראשון הנופל מסיבת הרע שלו – הוא האדם בעל העין-הרע בעצמו.

והרי אמרו חז"ל (ב"מ מב.), אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין, ועל כן אמרו: 'ההולך למוד את גרנו...'. – הנה האדם כשהוא הולך למוד את גורנו הוא, ודאי שהוא מאחל לעצמו ברכה וטובה עד בלי די, והרי כל אדם הוא טוב לעצמו, ומכל מקום הרי לנו שהבטת עין של בעל הגורן על גורן של עצמו, מעכבת ומעדרת את הברכה, כבר אין הברכה מצויה. וכל כך למה?

– אלא מפני שאחרי כל הטוב שמכיל האדם לגבי עצמו, אבל כלפי סוד הברכה עדיין זה רע עין ממש, וכבר אין הברכה מצויה. הוא בעצמו מעכב את הברכה שלא תחול בגורנו... (דעת חכמה ומוסר לר' ירוחם ממיר ח"ב ה).

'... על כן נהגו אנשי מעשה, קודם שעושים איזה שמחת נישואין (ל)בנו או בתו, להתפלל שלא ישלוח בהם מידת הדין ועין הרע. ומנהג נכון הוא' (שבת מוסר כ, ד).

'הא אדם זהיר כשדורש ברכים וקונה שם טוב, לא יהנה לבו חס ושלום, מזה... וכן בכל מצוה או תורה, לא יהנה חס ושלום מן הבריות על אשר עשה אותו, רק ישמח שמחת מצוה על אשר זכה לעשות מצוה זו לשם שמים, ויאמר בפה מלא בתוך הדרש, וכל שכן מקודם: 'לשם יחוד קב"ה ושכינתיה', ועל ידי זה יינצל מהמכשול ומדין הקשה. וגם יראה להשמר מעין הרע בדרש, כי שכיח הזק ראייה בזה' (שם כ, כט).

עוד על ענין עין הרע ופעולתה – ע' במובא לעיל פד ובברכות כ.

וע"ע רש"י ברכות לא: ד"ה ולא חכם; רש"י לעיל פד: ד"ה לאבדה; ובתמיד לב. ד"ה יהיה; פרוש בעל הטורים נשא ו, כד; פתח עינים כאן.

וע' לעיל (ל). שאסרו לטטוח אבידה בפני האורחים מחשש נזק לאבידה ע"י שימת עין האנשים והתפעלותם. ומבואר שעין הרע אינה רק השפעה נפשית בינאישית אלא פעולתה על החפץ עצמו, שהרי חששו לנזק שנגרם לבעלי האבדה ולא להפסדו של המוצא.

'הכל ברוח'. הכחות הרוחניים של העולמות העליונים, נקראים בפי חז"ל: 'רוחות'. וכן נקראו הנפשות – 'רוחות' (ע' ברכות יז: ובכ"מ) – כי הרוח היא עיקר החיות שבלב (ע' מדרש תמורה ובתנחומא בראשית באורך). וזהו 'עושה מלאכיו – רוחות'; המלאכים הם השלוחים הנשלחים לצורך קיום וחיות הברואים שכותם וחיותם הוא הלב, וה'רוח' היא הכח החיוני שבו.

וכמו שהרוח מחיה כך העדר החיים וקלקולם נעשה ע"י קלקול הרוח. ובכלל זה מינים שונים של הנזקים והפגעים שמנו חז"ל כגון 'רוח חזוית' 'רוח קצרה' 'רוח צרדא' 'רוח פלגא' וכיוצא באלו. וככלל המה קרויים 'רוח רעה' בלשון הכתוב (שמואל-א טז, יד) ובלשון רז"ל במשנה (שבת כט: ועירובין מא: ובמפרשים, ועוד בשאר מקומות). והרבה מינים מהם אינם קיימים היום (כמו שכתבו התוס' בחולין כז: (על פי 'שיחת מלאכי השרת' עמ' 53, ו'שיחת שדים' עמ' 84-83).

ע"ש עוד בבאור מאהז"ל על הרוחות, ועוד שם (בעמ' 59) באר שיסוד ה'רוח' שבעולם וה'רוח' שבנפש והמלאכים המכונים 'רוחות' – שלשתם מקבילים זה לזה, 'והבן בדברינו אלו ואל תחשבם רמזי דרשיים, אבל הם דברים אמיתיים מסודות הבריאה למבין בחכמה, שהאש-רוח-ומים שבעולם ו-א' מ' ש' באתיות, ו'נפש-רוח-נשמה' בנפש – הם אחד ממש, רק שבכל אחת נקרא בשם אחר אבל הם ענין אחד, שכל הבריאה נסדר בסדר אחד...'

עוד במש"כ שהרוח הוא ענין הממוצע בין 'שמים' ל'ארץ' – ע' לו ברסיסי לילה מב; שיחת מלאכי השרת עמ' 57.

– אמרו בירושלמי (שבת יד, ג): רב, לפי שהיה דר בבבל שמצויה שם עין רעה, אמר צ"ט מתים בעטיה. ורבי חנינא שמקומו ציפורי שהצינה מצויה שם, אמר צ"ט מתים בצינה. ומובאות שם דעות נוספות: רב שמואל בר נחמן אמר: צ"ט מתים בשרב, ורבנן אמרי: צ"ט מתים בפשיעה ואחד בידי שמים. רבי חוניא יעקב מעפרתים בשם רבי: 'הסיר... כל חלי' – זו שריפה, רב חונה ותני לה בשם ר' אלעזר בן יעקב: זו רעיון (דאגות, הרהורים רעים). ר' אבון: זה יצר הרע, שראשו מתוק וסופו מר (וע' פתח עינים).

'זו צואה, דאמר מר צואת החוטם וצואת האוזן...'

'אל יגע אדם בשעת התפילה בצואת חוטמו או בצואת אזנו, הואיל ומתקרו אותן הלחות 'צואה' בפרק המקבל' (מנהגי מהרי"ל הל' תפילה. ומובא בפוסקים).

נראה שאין הכוונה לומר שזו בכלל 'צואה' שאמרו בכל מקום לכל דיניה, שהרי לא מצינו בה דין הרחקה ד' אמות ומלא עיניו. וגם נראה דלא גרע מצואת בע"ח שאינה מסרחת. ומה שהביא מכאן – כסימן לדבר שהוא דבר מאוס, ולא ראה.

'מחלה זו מרה... פת שחרית במלח...'. ע' רמזים וצינונים בב"ק צב. וע"ע בחכמת מנוח כאן. וראה דבר חידוש בט"ז (או"ח קנה) בשם המרדכי.

יעבדתם את ה' אלקיכם – זו קריאת שמע ותפלה. וברך את לחמך ואת מימך – זו פת במלח וקיתון של מים. מכאן ואילך והסרת מחלה מקרבך. על ידי אכילה ושתייה בא האדם לגיאאות. וזה ענין הקדמת קריאת שמע ותפילה לאכילה, שהתפילה עיקרה ההכנעה ושפלות הלב, שמכיר שאין לו משל עצמו כלום אלא 'כעני עבדים אל יד אדוניהם, כן עינינו... עד שיחננו'. ובוזה משקיט את המיית הדם, ונעשה צינור להמשיך ברכת ה' על ידי התפילה בכל מאכליו ומשקיו, שיתנו בלבו דעה שלמה כרצון השי"ת.

ובפת במלח נמשכים כל מיני מטעמים וכל כחות הריפוי שבסממני הרפואות, ועל ידי כן נעשה רפואה לכל מיני מחלה, כי אין לך מחלה שלא ברא לה השי"ת מין סם רפואה בעולם-הזה.

וכן המים, מתברכים על ידי התפילה כמימי בארה של מרים שהיו רפואה לכל (כדאיתא בויק"ר כב). ועל כן נקראים 'מים חיים' – שיש בהם כח חיות ד'חיי עולם' על ידי כח השפלות והפשטות שיש בהם. וזוהי ברכת המים שאחר התפילה – להמשיך שפלות וחיות בגוף. ועל כן נכון לכל אדם, וכל שכן חולה, הצריך לאכול מיד בקומו בבוקר, ואפילו רק לשתות מים – שיקבל מקודם עול מלכות שמים על-כל-פנים בקריאת פסוק ראשון של קריאת שמע ויתפלל עכ"פ פסוק אחד של רחמים, ומקיים 'ועבדתם...!'

וזוהי חלוקת זמני האכילה לפי האנשים השונים: שעה רביעית לכל אדם, ששית לתלמידי-חכמים (פסחים יב:), תשיעית לאגריפס (שם קז:) – שאז השלימו עבודתם הקודמת (על פי דברי סופרים יא). ועוד יש לכיין במה שאמרו 'כולם פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלתן' – האכילה כדרכה של תורה, פת במלח ומים במשורה, להברות הגוף ולקיום חיותו בלבד, לא למלאות תאוותו, שמוזה באים כל החולאים של הגוף ושל הנפש, כמו שאמרו 'מלא כריסי זיני ביש'. ומזה התחלת החטאים והסתת היצר שגרם מיתה בעולם על ידי תאות אכילה (עפ"י תקנת השבים עמ' 166).

'התקוששו וקושו. ואמר ריש לקיש: קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים' – 'כל מיני צער ויסורין שיש לאדם על ידי אדם אחר, בין מדעתו בין שלא מדעתו, רק בגרמא דילה נגרם צער לאחר, וכן אפילו מוכיחו ועל ידי זה מצטער – הוא ה'רצועת מרדות' לו על עונו [כי גם הבושה והצער שיש לאדם בעונו כשמוכיחין אותו, גם זה הוא ליסורין על עונו]. ולכן יש לאדם ליוזר שיהיה הוא נקי בזה, וכמו שנאמר ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא (הושע א), וכן נאמר גבי בעשא (מלכים-א טז), עיין שם ברש"י. ולכן נאמר (בצפניה ב) התקוששו וקושו, ודרשו רז"ל 'קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים', דבלאו הכי נענש על כך... (צדקת הצדיק ס).

– אין זו הנהגת דרך ארץ בלבד מצד היושר והמוסר, אלא כן הוא גם במציאות, אי אפשר לו לאדם לקשט אחרים כל עוד הוא עצמו אינו מקושט. ומשמעות נוספת – קישוט האחרים נעשה בזה גופא שמקשט את עצמו (ע' חכמה ומוסר סוף אות קיט).

דף קח

'אבל רבנן לא. מאי טעמא? רבנן לא צריכי נטירותא'. גדר 'תלמיד חכם' לענין זה, כתב הרמ"א (יו"ד רמג,ב): שהוא מוחזק בדורו [כלומר בעירו, אפילו אם במקומות אחרים אינו נחשב כל כך בין ת"ח אחרים, מאחר שבעירו הוא תלמיד חכם ראוי להצילו ולפטרם ממיסי שמירה. ש"ך, מתשובות בנימין זאב] שיודע לישא וליתן בתורה, ומבין בדעתו ברוב מקומות התלמוד ופירושו ובפסקי הגאונים. אך אינו תלוי אם הוא תופס ישיבה אם לאו.

ודוקא אם תורתו אומנותו [אעפ"י שנוטל ממנה שכר בטלתו ממלאכות אחרות. רמ"ך בשיטמ"ק]. ואפילו יש לו מעט אומנות או מעט משא-ומתן להתפרנס בו כדי חייו ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על דברי תורה ולומד תדיר – הרי זה בכלל 'תורתו אומנותו' (שו"ע סם). ואין חילוק בין תלמיד-חכם עני לעשיר (ב"י בשם הראשונים. וע"ע בש"ך שם סק"ז). ותלמיד חכם המזלזל במצוות ואין בו יראת שמים – הרי הוא כקל שבציבור (שו"ע שם ג. דלא תימא הואיל